

mation of a kind of subjective reality of a person, sets its style of life and thinking. Prayer is the phenomenon by which not only certain meanings are found by person, but also indicators of the existence of a certain hierarchy of values and landmarks are verified. Spiritual prayer experience is the experience of human existence, the experience of "gathering oneself" from scattered parts, where a person is both an artist and a work of art, where not only one has to live, but also to comprehend, to create not only oneself in the process of this reflection, but also the world of the Other. Therefore, the prayer process forms the complex architectonics of the spiritual mode of being of a person, sets its viability, thanks to which it is self-determined, aiming at dialogue with the Absolute.

Key words: prayer, dialogue, "person-God" relations, spirituality, request-response.

Е. И. Предко

МОЛИТВА КАК ДИАЛОГ ЧЕЛОВЕКА И БОГА: РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Отмечается, что молитва – это своеобразное психическое состояние, которое характеризуется чрезвычайной интенсификацией эмоционально-чувственной сферы, которое в конце концов приводит к преображению человека, прорыва его в область Божественного. Причем процессуальный характер молитвы высвечивает духовные горизонты бытийности человека, позволяет расширить ее духовно-трансцендентные смыслы существования, что, безусловно, будет способствовать обоснованию такого типа философствования, который бы сочетал бы рациональное и иррациональное и тем самым служил бы и уму, и чувству, и нравственности в формировании личности, ее причастности к сфере Божественного. Молитва выступает как катализатор активности сознания субъекта, его духовности. Она обеспечивает человеку поддержку его целевой установки, снятия внутренних напряжений. Приоритетной является ее роль в экстремальных ситуациях, когда требуется максимальная концентрация духовных и физических сил человека. Молитвенные практики выступают генератором энергии, поддерживают внутреннюю установку человека, необходимую для дальнейшей деятельности и для преодоления трудностей. Фактически, молитва становится генератором формирования своеобразной субъективной реальности человека, задает ее стиль жизни и мышления. Поэтому молитвенный процесс формирует сложную архитектуру духовного способа бытия человека, задает ее жизнеспособность, благодаря чему она самоопределяется, нацеливаясь на диалогическое общения с Абсолютом.

Ключевые слова: молитва, диалог, отношения "человек-Бог", духовность, запрос-отклик.

УДК 82.09(477+7)-051:2-66

Г. В. Сало, аспірантка

АНТРОПОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ МИСЛИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ: РЕЛІГІЙНІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ВПЛИВИ

У дослідженні розглядаються теоретичні джерела, які вплинули на уявлення про людину в працях мислителів української діаспори. Це, по-перше, релігійні впливи (етнічна релігія, християнська антропологія), по-друге, – антропологічна проблематика в давньоруських мислителів (започаткування ідеї кордоцентризму); концепції про людину Г.Сковороди, П.Юркевича (вчення про внутрішню людину, про серце як осереддя духовності та моральності); по-третє, західноєвропейська філософська антропологічна традиція (психоаналіз, екзистенціалізм, персоналізм, діалогізм і т.д.). Перетоплюючись й сплітаючись у своєрідну мозаїку, різні впливи формували синкретичне релігійно-філософське вчення про людину, яке є ключовим в працях діаспорних мислителів.

Ключові слова: мислителі української діаспори, етнічна релігія, християнська антропологія, кордоцентризм, "внутрішня" людина, західноєвропейський вплив.

В сучасних умовах життя все більше звертається увага на місце людини у світі та її роль в процесах буття. У різні часи об'єктом дослідження поставала сутність особистості у контексті її релігійно-філософської рефлексії. Як неможливо уявити європейську науку без її соціокультурного потенціалу, так само важко розглядати вітчизняне релігієзнавство без наукового доробку окремих представників української діаспори. Дійсно, впродовж ХХ – ХХІ ст. найкращі українські мислителі були змушені емігрувати за кордон, що значно вплинуло на формування їх релігійно-філософських поглядів. Тому наукова спадщина мислителів української діаспори є унікальним джерелом для вітчизняного релігієзнавства. З одного боку, доробок закордонного українства репрезентує його специфічний погляд на релігійний чинник у житті окремо взятої людини як суб'єкта суспільства. З іншого боку, вчення, які набули свого поширення в колах української діаспорної інтелігенції, стали уособленням образу усього українства. Відтак сьогодні особливо актуалізується проблема вивчення антропологічних уявлень, що широко розкривається у працях мислителів української діаспори. Лише нині вітчизняна наука має змогу осягнути усю розмаїтість та багатомірність напрацювань мислителів української діаспори, які на основі персоналістичного підходу намагалися подати ідеал української людини крізь призму її індивідуальних якостей.

В релігієзнавстві цю проблему дотично розглядали такі автори: Ю. Денисенко, Д. Донцова, Б. Крупницький, Д. Чижевський, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, однак цілісне осмислення релігійних та філософських впливів на антропологічні уявлення мислителів українського зарубіжжя відсутнє. Тому метою даної статті є

з'ясування основних релігійних та філософських джерел, які вплинули на антропологічні уявлення мислителів української діаспори.

Звернемо увагу на дохристиянські вірування, так як у колі наукових та богословських зацікавлень представників української діаспори постійно були особливості процесу етнорелігієгенезу як розвитку етнорелігійних систем, в результаті якого формувалася специфічна етнорелігійна спільність або їх сукупність, що мають сталі ознаки, які проявляються в особливостях життєдіяльності та культурі етносу, його уявленнях. Зокрема, в працях І. Огієнка, Л. Силенка, В. Шаяна, С. Ярмуса та ін. звертається увага на значеннєвість етнічної релігії, яка, власне, є підґрунтям національно-культурної ідентичності. Загалом, у первісну епоху існували наскільки тісні зв'язки між релігією та етносом, що можна навіть говорити про поєднання у той час релігійного та етнічного феноменів, їх тотожності. Діаспорні мислителі виокремили найхарактерніші риси слов'янського язичництва, завдяки яким формувалися етнічні особливості прадавніх українців. Це, по-перше, надзвичайно розвинута ієрархізована політеїстична система, що включає в себе декілька рівнів: вірування в Богів (Род, Сварог, Перун, Световид, Хорс, Стрибог, Ярило, Велес, Лада тощо); вірування в божеств ритуального характеру (Морена, Купала, Коляда); вірування у нижчі потойбічні істоти (упіри, русалки, домовики). По-друге, натуралізм (органічна пов'язаність з природою), що проявлявся у визнанні божественності природи (природа – велика розумна сила); пріоритетності природи над людиною (людина сприймалася крізь призму природних явищ).

До речі, стародавні слов'яни мали складні уявлення про душу. Вони вважали, що у людини є декілька душ і

кожна має свою функціональну специфікацію. Одна душа залишається "на тому світі" після смерті. Друга душа дає людині життєдайну силу. Зазвичай, в казках життєву силу людям повертає "мертва вода". Третя душа людини – це її ім'я-образ, завдяки якому вона стає особистістю і членом суспільства. Вважалося, що від душі, яка має особливі властивості, залежать стани людини – життя і смерть, сон і неспання, здоров'я й недуга і що на душу, в свою чергу, можна впливати засобами контактної магії (харчом, ласкою тощо). Наші пращури часто уявляли душу у вигляді крові: розлита по тілу, вона надавала життєздатності усім його органам. Про такі уявлення свідчать численні поховання вохрованих покійників у ямах або скринях з кам'яних плит: вважалося, що вохра підтримує життєві сили душі, яка є носієм життя. Причому, первісні мисливці вважали, що душі померлих, залишаючи тіло, перебувають десь поблизу, в звичному для них докільлі, а не відлітають на небо, у "вирій" – такі уявлення з'являються пізніше, пов'язуючись з вірою в духів та обрядами трупоспалення.

І. Огієнко [2], С. Ярмусь [8] звертали увагу на еволюцію давньослов'янського язичництва. Зокрема, на першому етапі відстежується шанування сил природи, де формується уявлення про добре начало (берегиня та ін.) та зле начало (упир та ін.). Другий етап вирізняється шануванням родових богів – Роду (творець всього суцього, уособлення роду на землі) і Рожениць (жіноче божество родючості). Й на третьому етапі появляється пантеон богів – Великий триглав: Сварог, Перун, Световид. С. Ярмусь, розглядаючи дохристиянські вірування, як першу стадію духового розвитку людини, високо цінує працю І. Огієнка "Дохристиянські вірування українського народу", підкреслюючи: "Митрополит Іларіон був першим ієрархом Української Православної Церкви, який займає вірну позицію щодо дохристиянської релігії українського народу. Його позиція, зрозуміло, об'єктивна" [8, с.10].

Особливою етноцентричністю вирізняються праці Л. Силенка, В. Шаяна (тяжіють до релігійних традицій дохристиянської України та апелюють до виняткової важливості етнічної складової як умови можливості долучення до язичницької традиції українського народу), які констатували як процес інституалізації релігії (Рідна Українська Національна Віра, Рідна віра українців), так і процес появи носіїв рідновірської ідентичності.

Так, в 1934 році В. Шаян започаткував Відродження Рідної Віри. Його дослідження язичницької віри були зібрані в праці "Віра Предків наших", що побачила світ завдяки учням та послідовникам вже після його смерті в 1987 році. Рідна Віра ґрунтується на язичницькому розумінні Бога як багатопроявної сутності, що постає у вигляді багатьох імен Богів. Максимально зберігаючи прадавню українську обрядовість, В. Шаян подає теологічне вчення, яке спрямоване на вдосконалення людської особистості та її національної самосвідомості. Щодо Рідної Української Національної Віри, то саме Л. Силенко був її ідейним та духовним наставником. Свої перші проповіді він здійснив у США в 1964 році, в яких прагнув зберегти рідну культуру, мову, звичаї і обряди українсько-руських земель, які включені у традиції язичництва та віру в Єдиного Господа Дажбога.

Отже, на думку мислителів української діаспори, дохристиянські уявлення, вірування, з одного боку, уможливають більш глибоке усвідомлення витоків багатьох духовних цінностей, етнічних ментальних настанов, а з іншого – дозволяють переосмислити світоглядні принципи й цінності, установки наших пращурів. Відтак реконструкція давньослов'янських уявлень багато в чому проявляє особливі форми формування світоглядної пара-

дигми прадавніх українців. Тим більше, що накопичений духовний потенціал у вигляді слов'янських вірувань та уявлень загалом збагачує етнофонд української нації, її культурні традиції.

Значна частина мислителів української діаспори належали до православної або до греко-католицької конфесії. Тому й, безперечно, в своїх працях вони зверталися до ключових питань християнської антропології, ідеї якої є підґрунтям їх релігійно-філософського дискурсу. Сучасна християнська антропологія доволі різнопланова – вона розвивається в різноманітних напрямках. Однак ключовими проблемами залишаються ті, які були започатковані в християнській традиції, зокрема в Біблії, працях отців та вчителів Церкви. Саме вони складають підґрунтя сучасної християнської антропології. Християнська антропологія – це цілісне вчення про людину в її відношенні до Бога, світу і до самої себе. Саме змістовна наповненість християнської антропології полягає в тому, що людина є істотою, створеною за образом і подобою Бога; саме цій людині була надана свобода, а, отже, вона відділилася від Бога; як істота занепала та гріхозна, людина отримує від Бога благодать, яка при підтримці самої людини відновлює її і спасає. Основними постулатами християнської антропології є: людина – це вінець творіння; окрім тілесності, людина має духовне начало; щоб розкрити таємницю людини, Бог олюднився.

На людину як істоту, яка характеризується душевним та тілесним буттям, звертав увагу і митрополит Іларіон (І. Огієнко). Діаспорний мислитель стверджував, що людина стає маловартісною, якщо вона не дбає про власну душу. В свою чергу, душа стає повноцінною лише у своїй національній православної позиції, де творилися українські звичаї та традиції. Не є винятком і віра, яка, на думку І. Огієнка, стає душею України та оживляє її [2, с.37]. Згідно поглядів митрополита, відходження від церкви та віри – то є духовна смерть для особистості. Звідси, традиційне життя українців засновувалося на їх глибокій релігійності, в якій знаходило своє відображення існування людини у часі та просторі впродовж певного історичного поступу. В І. Огієнка релігійний світогляд – це світогляд ідеалістичний, заснований на християнських догмах, які ґрунтуються на любові, вірі та надії. Проте вони не мають бути недосяжними. Людина повинна прагнути до них своєю наполегливою працею. Тут релігійне світобачення тяжіє до моральних засад, серед яких чільне місце займають совість, милосердя та сумління. В процесі духовного самовдосконалення людина віднаходить любов в подобі Бога, який присутній в онтологічному вимірі особистості. На цій основі проявляється зв'язок Божественного та земного у співвідношенні абсолютне – відносне, безкінечне – скінченне тощо, де знову відстежується рух людини до Бога як певне оновлення її духовного початку [3, с.111]. Багатоваріантність морального зростання людини відображається в її релігійному світобаченні, яке наближує її до Творця та універсальних аксіологічних засад буття загалом.

У своїх творах І. Огієнко неодноразово апелював до людини як до істоти із багатовіковою історією, яка увібрала у себе культурне багатство народу. Запорукою збереження цих надбань, на думку священнослужителя, могла бути лише церква. Вона виконує функцію допомоги людям своїми мудрими настановами та плеканням національної ідеї. Згідно поглядів митрополита Іларіона, лише віра навчає правильному життю та робить корисним для свого суспільства кожного члена нації [2, с.8-10]. Акцентуючи увагу на кожній окремій людині,

І. Огієнко звертається до усього суспільства, інтересам якого необхідно надавати пріоритет.

О. Кульчицький, І. Ортинський, Д. Чижевський, Б. Цимбалістий, В. Янів, С. Ярмусь та інші в своїх напрацюваннях зверталися до проблеми кордоцентризму. Зазвичай у християнстві, як ні в якій іншій релігії, важливим є феномен поняття серця. Більше того, саме до серця кожного і зверталось християнство від самого початку свого існування. У християнській антропології поняття серця отримало новий зміст – центр духовного та душевного життя, знак особливого з'єднання з Христом.

Дуже часто в дослідженнях діаспорних мислителів поняття "серце" отожднюється з феноменом душі. М. Шлемкевич називає душу протоплазмою нашого духовного існування; вона постає ядром усього духовного [6, с.44.]. Мислитель української діаспори вбачав в українській душі антропологічні відмінності українців від інших народів. Згідно з вченням мислителя, український народ вирізняється глибокою вірою у свою справедливую справу. Хоча українська душа є загубленою, але живе у мрійництві, емоціях [6, с. 49].

Однак, окрім етнічної релігії та християнської антропології, проблема людини в працях діаспорних мислителів ґрунтується на вітчизняній антропологічній традиції філософування. Відстежемо ці впливи в контексті уявлень про людину давньоруських мислителів, основою вчень яких була східна патристична традиція, для якої був характерним софійно-плюралістичний підхід до світу та звернення до внутрішнього світу людини, сприйняття її як унікально-неповторної особистості. Саме цей підхід досить активно сприйняла давньоруська традиція, творчо його переосмислюючи і продовжуючи в подальшому на якісно іншому рівні. Починаючи з княжої доби, універсальним способом бачення, розуміння й оцінки світу для багатьох українських мислителів стають власні релігійні переживання. Основною метою їх праць стає не прагнення створити певну цілісну систему філософсько-релігійних знань, а бажання передати своє особисте релігійно-містичне сприйняття божественного ества, гармонії, краси і довершеності Богом створеного світу, причетності до нього людини. Саме такими є "Повчання Володимира Мономаха", "Слово про Закон і благодать" Іларіона Київського, "Житіє Феодосія Печерського" та ін. Духовність в їх розумінні може розвиватися через любомудріє, причетність до божої премудрості, так як остання і є найважливішою ланкою, що пов'язує людину з Богом, сприяє саморозкриттю сокровенного, Бога в людині. Отже, провідним напрямком розвитку духовної культури Київської Русі був принцип софійності, думка про те, що цей земний матеріальний світ створений Вищим Творцем – Богом, і що саме через його творіння, якими є природа, людина, людська спільнота, можна наблизитись до пізнання сакрального світу, поєднуючи віру та розум.

Поширення в Київській Русі християнства сприяло виникненню нової моделі світосприймання і зміни ціннісної парадигми наших пращурів. Через реалії духовного стану суспільства нова система цінностей розвивалась на ґрунті християнсько-язичницького дуалізму віри, що детермінувало її синкретичний характер. В результаті тривалого історичного процесу сформувалась гармонічна єдність двох протилежних ціннісних систем – християнської і язичницької.

Звернення до серця, як сутнісної підвалини людського буття (Іларіон, Д. Заточник, К. Смолятич та ін.), започатковує основу кордоцентричної традиції релігійно-філософської культури, яка "проростає" етнонаціональними звучаннями в працях діаспорних мислителів

(О. Кульчинський, І. Ортинський, Б. Цимбалістий, В. Янів, С. Ярмусь та ін.).

Також значний вплив на антропологічні уявлення мислителів українського зарубіжжя здійснило вчення про людину Г. Сковороди. Зокрема, в працях Д. Чижевського, М. Шлемкевича, С. Ярмуса зазначається, що стержневою проблемою антропологічних візій Г. Сковороди є відношення "людина-Бог", в якому він розкриває шлях людини до себе, актуалізує проблему самопізнання як Богопізнання. Відтак Сковородинівська людина знаходиться в постійному пошуку. Для неї притаманні топоси шляху та мандрів. Причому метафора мандрів у філософуванні Г.Сковороди – це безперервні духовні пошуки, намагання перевершити себе, подолати ту межу, яка поєднує світ видимий та невидимий. Майже тридцятилітнє мандрування Г.Сковороди (1766-1794 рр.) є яскравим свідченням його життя як мандрівки, яка ніколи не закінчується, а на кожному етапі вирізняється певними людськими смислами, які й підтверджують незавершеність людської особистості. Мабуть, саме тому діаспорним мислителям так імпонувало філософування Г.Сковороди, адже і їх життєві шляхи – це постійні пошуки в ствердженні людини, віднаходження її божественного начала, що рано чи пізно повинне проявитися. Цілком слушною є думка С.Ярмуса: "Сковорода розробив філософію серця, а відтак став першим теоретиком філософського кордоцентризму... Альтруїзм Сковороди відповідав йому самому, і він, як філософ, опрацював його прикладом свого життя" [8, с.128].

Тому розуміло, чому Д. Чижевський намагався розкрити сутність філософської діяльності українських митців та ідентифікувати їх як представників українського духу. Особливу роль він відводив національній свідомості творця, який створював свої образи в межах усталеної культурної традиції [4, с. 16]. Діаспорний мислитель стверджував про існування народного світогляду, який укорінений у внутрішніх, глибинних пластах світобачення.

Філософія життя, як підкреслював С. Ярмусь, включає такі прикмети української людини "як міцна віра в Бога, відданість волі Божій і віра в провидіння; смиренність, діяльна любов до ближнього, чесність, правдивість, вірність присязі; любов до Батьківщини, мужність, любов до праці і знання" [8, с.126]. Він відносить свідому активність людського духу до загального поняття духовності, яка спонукає до ідеалу добра, який облагороджує людину. Завдяки цьому людина здатна врівноважувати свої природні потяги та переживання, рухаючись до царин божественного. В екзистенції, де знаходить свою діяльність серце та розум людини, реалізується первинне натхнення, отожднює із взірцем найвищого добра – благодаттю Божественного духу. Людина народжується вільною істотою, якщо було б інакше, то вона перетворилася на маріонетку для вищих сил. Але у кожного є вибір – приймати Бога або відвернутися від нього. Навіть відвернувшись від Творця, людина не лишається без Божої любові, оскільки вона є безкорисною, вільною. Тому шлях до Бога людина обирає добровільно. Відтак віра стає ознакою релігійної свідомості. Водночас будь-яка релігія життєва лише в тому випадку, коли відбувається зустріч Божественного і людського шукання. В цей момент людина усвідомлює наявність вищих сил, які є джерелом усього сущого. Отже, без взаємодії земного та Божественного немає сенсу в релігії, оскільки вона торкається людської душі, що й відображає наявність абсолютного начала у кожній людській істоті.

Ідейним джерелом антропологічних уявлень представників української діаспори також була філософія

П. Юркевича. Загалом, в багатьох аспектах антропологія П. Юркевича суголосна ідеям Г. Сковороди, так як серце, поєднуючи в собі усі тілесні сили, є їх духовним та душевним носієм. В серці локалізуються волетативні прагнення людини, її моральнісні настанови. Навіть в контексті опозиції "розум-серце" пріоритетність належить серцю. С. Ярмусь підкреслює: "П. Юркевич розуму в користь серця не уневажнює, але він підкреслює своєрідну "відсталість" розуму в його дії, коли "думка серця" схвачує правду негайно, блискавично" [8, с. 194]. За П. Юркевичем, серце – це сама людина, а праксеологічна площина є критерієм її духовності та моральності, умовою дієвості людського розуму.

В свою чергу, М. Шлемкевич стверджував, що дух є багатоманітним і містить чимало правд, пов'язаних із земною та небесною силами. Наприклад, існує Бог, який відображається у Святій Трійці – це правда. Водночас вона знаходиться на перетині із догмою, оскільки з точки зору людського розуму може піддаватися сумнівам. Тобто, людина здатна до двох шляхів осягнення буття, які сховані у розумі та інтуїції. Остання пов'язана безпосередньо із душею, а також емоційно-вольовою сферою. Саме тому інколи ми можемо вірити у різні правди без особливих доказів, послуговуючись лише внутрішніми переконаннями. Формування певних тверджень відбувається у внутрішньому світі людини, на який активно впливає культурна дійсність [7, с.5-7].

Неабияку роль у визначенні сутності правди відіграє категорія справедливості, яка відображає ступінь духовної організованості людини. В цьому ракурсі існування людини постає у сенсі її взаємовідносин із навколишньою дійсністю, яка проникає у людину засобами почуття. Відбувається синтез національного, ментального та трансцендентного чинників в єдине ціле, що спонукає до виникнення вільного українського духу. У працях мислителів української діаспори цей дух оживає, набуваючи динамічного характеру, стверджуючись у пошуках краси, істини та правди. Із цих понять переважна більшість мислителів української діаспори виводить ідею абсолюту як цілюще Боже об'явлення, у якому приховані усі потаємні можливості людського існування. Однак зв'язок людини із Богом не є одкровенням; він потребує свого специфічного налагодження шляхом осягнення християнських аксіологічних засад, а, отже, й прийняття релігійного типу світобачення. Характерною рисою цього світогляду стає обумовленість буття речей, джерелом яких виявляється Бог. Для осягнення Божого одкровення людині замало її розумових можливостей, а, значить, виникає потреба в звертанні до власного внутрішнього світу, де криється глибинний потенціал духовного збагачення. Причому мислителі української діаспори підкреслювали, що не варто шукати істину поза межами себе самого, так як пізнання Бога уможливується лише за умови пізнання власного "Я" у різноманітних його проявах.

Однак окрім вітчизняної антропологічної традиції, представники української діаспори в своїх антропологічних візіях послуговувалися й здобутками європейських мислителів. Зокрема, Ю. Денисенко в праці "Філософські джерела творчості діячів української діаспори" [1] зазначає, що діячі української діаспори відчували вплив різних європейських філософських течій, зокрема І. Огієнко (релігійний екзистенціалізм, ірраціоналізм, німецька класична філософія), Д. Чижевський (неогегельянство, неокантіанство, феноменологія Е. Гуссерля, "фундаментальна онтологія" М. Гайдеггера та ін.), М. Кульчицький, Б. Цимбалістий М. Шлемкевич, В. Янів (К. Юнг, М. Вебер, ірраціональна філософія А. Шопенгауера, О. Шпенглер, А. Тойнбі, І. Кант та ін.). Відтак антропологічна парадигма діячів української діаспори вирізняється широким культурним контекстом, в якому синтезувалась як релігійна традиція, так і досягнення вітчизняної та світової філософської думки.

Отже, діаспорні мислителі визначали людину як найвищу цінність, відображену в її буттєвих орієнтирах та цінностях. Їх антропологічне вчення ґрунтується на екзистенційно-антропологічній домініанті, яка значною мірою визначає зміст та основні структурно-сміслові аспекти їх релігійно-філософського доробку. Фактично, ствердження й актуалізація діаспорного дискурсу відбулася на основі синтезу етнічної релігії та християнської антропології, вітчизняної релігійно-філософської традиції та загальноєвропейських антропологічних візій. Тому й широкі перспективні можливості досліджень розкриваються в контексті екзистенційно-персоналістичних вимірів як біографічного нарративу, так і творчого спадку представників української діаспори.

Список використаних джерел:

1. Денисенко Ю. М. Філософські джерела творчості діячів української діаспори / Ю. М. Денисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/denisenko-yum-filosofski-dzherela-tvorchosti-diyachiv-ukrayinskoyi-diaspori/>
2. Митрополит Іларіон (Огієнко І.) Книга нашого буття на чужині / Іларіон Митрополит / Українське Наукове Богословське Товариство. – Вінніпег, 1956. – 167 с.
3. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у митрополита Іларіона (Огієнка) і процес вірування / Зіновій Тіменик // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2010. – Вип. 661. – С. 111.
4. Чижевський Д. Нарис історії філософії на Україні / Дмитро Чижевський. – Український Громадський Видавничий Фонд Джерело Kramerius, Прага, 1931. – С. 16.
5. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевський // Серія філософічна. – Кн. І. – Варшава: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка у Львові, 1934. – С. 6.
6. Шлемкевич М. Душа і пісня / М. Шлемкевич // Українська душа / за ред. М. Шлемкевича. – Нью-Йорк-Торонто: Ключі, 1956. – 63 с.
7. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна [Електронний ресурс] / М. Шлемкевич. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shlemkevych_Mykola/Ukrainska_synteza_chy_u_krainska_hromadianska_viina.pdf. – (дата звернення: 21.01.2018). – Назва з екрану.
8. Ярмусь С. Досвід віри українця: вибрані твори / С. Ярмусь [Друге видання]. – К.: "Світ знань", 2007. – 488 с.

Надійшла до редколегії 17.03.19

H. V. Salo

ANTHROPOLOGICAL VIEWS OF THE UKRAINIAN DIASPORA THINKERS: RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL INFLUENCES

The study examines theoretical sources of the Ukrainian diaspora thinkers that influenced ideas about the person. Through the prism of the diversity of their creative heritage, one can identify the peculiar directions of their religious and philosophical vision, which was based on spirit, mind, heart, transcendence, which correlate with the Divine principle of human existence. It is emphasized that the ideas about a person of the Ukrainian diaspora thinkers were influenced, firstly, by religious ideas (ethnic religion, Christian anthropology); secondly, anthropological problems in the works of ancient Rus' thinkers (the development of the idea of cordocentrism); concepts about a person Gregory Skovoroda, Pamfil Yurkevich (the doctrine of the "internal" person, the heart as the focus of spirituality and morality) thirdly, the Western European philosophical anthropological tradition (psychoanalysis, existentialism, personalism, dialogism, etc.). Due to the existing positions, it can be established that the anthropological trend in the religious views of the Ukrainian diaspora was expressed in such positions: the anthropological perspective was comprehended against the background of a religious worldview, which was reflected in the model of the "man-God-peace" relationship. Diaspora scholars have identified man as the highest value, reflected in its everyday orientations and priorities. Their anthropological teaching is based on the existential-anthropological dominant, which largely determines the content and basic structural and semantic aspects of their religious and philosophical heritage. In fact, the assertion and actualization of diaspora discourse took place on the basis of a synthesis of the domestic religious

and philosophical tradition and pan-European anthropological ideas. Intertwining into a kind of mosaic, various influences formed the syncretic religious-philosophical doctrine of person, which is key to the writings of diaspora thinkers.

Key words: thinkers of the Ukrainian diaspora, ethnic religion, Christian anthropology, cordocentrism, "inner" person, West European influence.

А. В. Сало

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ МЫСЛИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ: РЕЛИГИОЗНЫЕ И ФИЛОСОФСКИЕ ВЛИЯНИЯ

В исследовании рассматриваются теоретические источники, которые повлияли на представления о человеке мыслителей украинской диаспоры. Это, во-первых, религиозные влияния (этническая религия, христианская антропология); во-вторых, антропологическая проблематика в работах древнерусских мыслителей (разработка идеи кордоцентризма); концепции о человеке Г.Сковороды, П. Юркевича (учение о "внутреннем" человека, о сердце как средоточии духовности и нравственности) в-третьих, западноевропейская философская антропологическая традиция (психоанализ, экзистенциализм, персонализм, диалогизм и т.д.). Переплавляясь и сплетаясь в своеобразную мозаику, различные влияния формировали синкретическое религиозно-философское учение о человеке, которое является ключевым в трудах диаспорных мыслителей.

Ключевые слова: мыслители украинской диаспоры, этническая религия, христианская антропология, кордоцентризм, "внутренний" человек, западноевропейское влияние.

УДК 1:27-31

О. Л. Соколовський, канд. філос. наук

ХРИСТОЛОГІЧНІ ІДЕЇ В ЛІБЕРАЛЬНО-ПРОТЕСТАНТСЬКІЙ ТЕОЛОГІЇ

У статті розглядається христологічна проблематика ліберальної теології, яка визначається ідеєю єдності божественного і людського начала; визнанням релігії як конститутивної частини культури; надання прерогативи історичного методу в теології над догматичним. У зв'язку з цим, лібералізм у христології проявився в суб'єктивному відображенні особи Ісуса Христа та його діяльності, вибудованих на досвіді дослідника. Визначивши христологічний об'єкт Божественного поклоніння як наставника моральності, ліберальна теологія породила модерністські концепції, що посилюють етизацію християнства й сформували образ історичного Христа.

Ключові слова: христологія, протестантизм, ліберальна теологія, сотеріологія, нова ортодоксія.

Сучасний етап еволюції христологічної доктрини характеризується переломним моментом її розвитку – від традиційного новозавітного образу Христа до розгляду Ісуса як історичної особи. Євангелісти писали про Ісуса після Воскресіння, тому цей образ викладено в світлі Його Пасхальної таємниці, виходячи з видимого на невидиме. Діяння Ісуса, Його проповіді та бесіди трактувалися у Новому Завіті крізь призму смерті й Воскресіння, яке стало свідченням того, що Ісус Христос є істинним Богом і Господом, Відкупником і Спасителем. Такий образ серед богословів та науковців отримав назву "Христос віри". У його формуванні й подальшому поширенні суттєву роль відіграли новозавітні свідчення очевидців Воскресіння і старозавітні пророцтва про Месію, які пов'язувалися з образом Ісуса Христа. Повний образ Христа знайшов вираження в ранньохристиянській христології, яка зображала Його як Спасителя, який прийшов від Бога, щоб страждати, померти і воскреснути, а в кінці знову прийти на суд.

Розпочинаючи з XVIII ст., у межах христології розпочалися спроби раціонального обґрунтування тези про існування Ісуса, які призвели до пошуку "справжнього образу Ісуса з Назарету". Образ "Ісуса історії" протиставлявся "Христу віри", задля позбавлення євангельської постаті елементів, які були нав'язані вірою. Перші спроби трансформувати христологічну доктрину у зазначеному руслі здійснили Г. Раймарус та Г. Лессінг, піддавши критиці Новий Завіт за удаваний образ Ісуса й протестантизм за їх догмати про виправдання вірою і про Святе Письмо як єдине джерело віри. Відтак, у новітній період у протестантизмі сформувалися два методологічні підходи та принципи дослідження христології. Розвиток христології в сучасній протестантській теології, на нашу думку, можна звести до чотирьох напрямків: 1) ліберальна теологія (Ф. Шлейермахер, А. Рітчль, А. Гарнак); 2) Тюбінгенська протестантська школа (Ф. Бауер, Д. Штраус); 3) теологія посередництва (І. Дорнер, Г. Томазіус); 4) нова ортодоксія (К. Барт, П. Тілліх, Р. Бультман, В. Панненберг, Ю. Мольтман).

Зазначимо, що в новітній час представники ліберально-протестантської школи екзегези модернізували

христологію, приділяючи належну увагу термінологічному апарату й викладу новозавітних сюжетів на легкій для сприйняття мові. Характерною особливістю новітньої христології стало відтворення образу Христа як релігійного вчителя й зняття з нього надприродних елементів. Ці ідеї в формі теологічного модернізму на початку XX ст. були засуджені спеціальним декретом Священної канцелярії Римо-Католицької Церкви, однак у середовищі протестантизму вони тривалий час існували в ідеології релігійного лібералізму.

Досліджуючи христологічну проблематику представників ліберальної теології, яка сформувала підґрунтя філософської теології протестантизму й змінила напрям вчення про особу Ісуса Христа, зазначимо передусім основні особливості ліберального руху. Ліберальна теологія як релігійно-філософський рух визначається: ідеєю єдності божественного і людського начала; визнанням релігії як конститутивної частини культури; наданням прерогативи історичного методу в теології над догматичним. У зв'язку з цим, лібералізм у христології проявився у суб'єктивному відображенні особи Ісуса Христа та його діяльності, вибудованих на досвіді дослідника. Розум у такому значенні повинен бути відкритим для критичного сприйняття інформації. Ліберальні богослови заперечували доктрини християнської церкви, зміст яких не піддавався науковому обґрунтуванню, зокрема втілення Христа, Воскресіння, Вознесіння, друге пришестя [10, с. 591–601].

Таким чином, протестантські теологи протиставили богословському віросповіданню етичне вчення Христа, чим послабили безапеляційне домінування біблійних норм. Визначивши христологічний об'єкт Божественного поклоніння як наставника моральності, ліберальна теологія породила модерністські концепції, що посилюють етизацію християнства й сформували образ історичного Христа.

Актуалізація морального аспекту христології слугувала формуванню орієнтирів людської поведінки. На думку С. Кримського: "Для збереження моральності, важливо дотримуватися ціннісних орієнтирів моральної свідомості, бути вищим над практичною спрямованістю